

Elżbieta Dubas

<https://orcid.org/0000-0002-7803-3369>

Uniwersytet Łódzki

Pamiętnik Zjazdu

Diary of the Congress

Streszczenie. W dniach 27–28 czerwca 2022 r. w Łodzi odbył się IV Ogólnopolski Zjazd Andragogiczny „Edukacja dorosłych – w stronę zrównoważonego rozwoju”. W tekście zostały omówione założenia Zjazdu i jego przebieg. Zawiera on także refleksje zbudowane wokół tego wydarzenia oraz wystąpień uczestników Zjazdu, tj. bardzo dobre „czytanie” współczesności przez polskich andragogów, praktykowanie edukacji przez całe życie w codzienności jako fakt i ważny temat badań andragogicznych, aktualność pytań egzystencjalnych w badaniach andragogicznych.

Słowa kluczowe: IV Ogólnopolski Zjazd Andragogiczny, zrównoważony rozwój, andragogika

Abstract. On June 27–28, 2022, the 4th National Andragogy Congress “Adult education – towards sustainable development” took place in Łódź. The text discusses the assumptions of the Congress and its course. It also includes the reflections built around this event and the speeches of the participants in the Congress, i.e. a very good “reading” of the present day by Polish andragogues, practising lifelong education in everyday life as a fact and an important topic of andragogic research, and topicality of existential questions in andragogic research.

Keywords: 4th Polish National Andragogy Congress, sustainable development, andragogy

W dniach 27–28 czerwca 2022 r. w Łodzi odbył się IV Ogólnopolski Zjazd Andragogiczny. To już czwarty Zjazd środowiska polskich andragogów; poprzednie odbyły się w Krakowie, Toruniu i Warszawie. Tym razem Zjazd zorganizowała Katedra Andragogiki i Gerontologii Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego wraz z Akademickim Towarzystwem Andragogicznym. Hasło przewodnie IV Zjazdu brzmiało: „Edukacja dorosłych – w stronę zrównoważonego rozwoju”.

Zapraszając do udziału w obradach zjazdowych, mieliśmy na uwadze, że w czasach niezwykle intensywnych i, co szczególnie trudne, zaskakujących przemian, jakim podlega współczesna cywilizacja i życie każdego człowieka z osobna, należy myśleć o edukacji dorosłych. Namysł nad edukacją dorosłych, jak i w ogóle edukacją, jest konieczny jako część humanistycznego namysłu nad człowiekiem: jego jednostkowym życiem, ziemską egzystencją, a nawet kosmicznym umiejscowieniem. Pytania o edukację dorosłych to kluczowe pytania w dobie intensywnych przemian i niepewności. Edukacja dorosłych może bowiem towarzyszyć człowiekowi dorosłemu w czasach zmienności znaczeń i sensów, w cywilizacji „nad przepaścią” czy na „bezdrożu”.

Pytania, które organizatorzy postawili przed uczestnikami IV Ogólnopolskiego Zjazdu Andragogicznego, były i są nadal trudne, ponieważ obok pytań o samą edukację są także pytaniami o (zmieniającą się?) istotę człowieka, człowieczeństwa i ludzkiej egzystencji.

Pierwsze pytania, stosunkowo najprostsze, dotyczą diagnozy współczesnej edukacji dorosłych: Jaka jest współczesna edukacja dorosłych? Na ile realizuje ona jednostkowe potrzeby dorosłych i społeczne, a także globalne oczekiwania?

Kolejne pytania wymagają kontynuacji w odniesieniu do przyszłości i uwzględnienia ich prognostyczno-futurologicznego kontekstu: Czy w ogóle edukacja dorosłych będzie dorosłemu jeszcze (w przyszłym i trudnym do przewidzenia świecie) potrzebna? Jeśli tak, jaka edukacja może ułatwić mu życie w trudnych i nieprzewidywalnych czasach?

Wreszcie, rodzą się pytania o charakterze aksjologiczno-wartościującym: Jaka edukacja dorosłych byłaby w stanie towarzyszyć dorosłemu w czasach niepewności? Jaka edukacja dorosłych pozwoliłaby człowiekowi dorosłemu kreować świat jego życia i wypełnić go sensem?

Hasło przewodnie IV Ogólnopolskiego Zjazdu Andragogicznego sugerowało, że chodzi o edukację dorosłych, która wspiera dorosłych w drodze ku zrównoważonemu rozwojowi. Nie chodzi tu jednak tylko o opracowane

przez UNESCO Cele Zrównoważonego Rozwoju 2030 (ang. *Sustainable Development Goals 2030*), a dokładniej – cel 4, promujący podnoszenie jakości edukacji i zapewnianie możliwości uczenia się przez całe życie. Pragniemy znacznie szerzej i głębiej przyjrzeć się edukacji dorosłych, która miałaby sprostać wyzwaniom czasu.

Niezwykle modna w ostatnich dekadach, także w kręgach polityki europejskiej i światowej, kategoria uczenia się przez całe życie (ang. *lifelong learning*) wymaga rewizji znaczeniowej i praktycznej. Starożytna idea, szczególnie uwypuklona w XVII w. przez wielkiego czeskiego pedagoga Jana Amosa Komeńskiego, ma służyć bowiem ludziom we współczesnych czasach. Co to dziś znaczy uczyć się przez całe życie? – pytała Hanna Solarczyk-Szwec (2011, s. 257–266). Jak uczyć się i czego, gdy trzeba, na co wskazywała Zofia Szarota, „antycypować i rozwiązywać problemy z przyszłości” (2019, s. 46–63)? Przyszłości, której nie da się przewidzieć. Jak uczyć się przez całe życie, kiedy głównym „nauczycielem” staje się właśnie życie – coraz bardziej nieprzewidywalne i zaskakujące kryzysowymi wydarzeniami?

Przed uczestnikami Zjazdu stanęły więc liczne i trudne pytania o uczenie się jako aktywność uczącego się dorosłego podmiotu oraz pytania o charakter i zakres wspierania tego procesu przez innych (nauczycieli dorosłych, którzy nie muszą być dorosłymi, być może nie muszą być nawet ludźmi, jeśli myślimy o sztucznej inteligencji); pytania o rozwój człowieka dorosłego stymulowany uczeniem się: o jego dynamikę, priorytety i zakresy scalające w jedną całość zróżnicowane ludzkie potrzeby, wybory, doświadczenia i tożsamości, wreszcie – pytania o narracje, jakie mogą wyjaśniać świat życia, narracje proponowane, wybierane, ale i tworzone przez świadomą jednostkę. Wszystkie te pytania łączą się z troskliwym namysłem nad cechami, wartościami i priorytetami człowieka, który potrafiłby „żyć ze zmianą”, przełamywać dychotomie „albo – albo”, wychodzić z chaosu, a przy tym doświadczać poczucia radości życia. To pytania o miejsce ludzkiej wyobraźni, wrażliwości, odpowiedzialności i wspólnotowości w procesie uczenia się, które coraz wyraźniej oznacza uczenie się życia i uczenie się z życia. To pytania o edukację dorosłych umiejscowioną w kontekście poszukiwania ludzkiej otwartości poznawczej i refleksyjności, zdolności do opowiadania siebie i świata inaczej, co nie musi znaczyć – zupełnie na nowo i od początku. To pytania o edukację dorosłych, która wykracza poza wymiar formalny i zinstytucjonalizowany i być może stanie się wartością i życiową postawą ludzi dorosłych.

W czasach dynamicznych i kryzysowych zmian myślenie o edukacji dorosłych też powinno być otwarte. IV Ogólnopolski Zjazd Andragogiczny stał się właśnie taką platformą twórczej refleksji nad człowiekiem i edukacją dorosłych.

Zjazd odbywał się pod patronatem naukowym Komitetu Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk.

W skład Komitetu Naukowego IV Ogólnopolskiego Zjazdu Andragogicznego wchodzili:

- prof. dr hab. Agnieszka Cybał-Michalska – przewodnicząca Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN
- prof. dr hab. Bogusław Śliwerski – Rada Doskonałości Naukowej
- dr hab. Alina Wróbel, prof. UŁ – dziekan Wydziału Nauk o Wycho-
waniu UŁ
- prof. dr hab. Ewa Solarczyk-Ambrozik – Uniwersytet im. Adama
Mickiewicza w Poznaniu
- dr hab. Jerzy Semków, emerytowany prof. Uniwersytetu Wrocław-
skiego
- dr hab. Ewa Skibińska – prezes ATA w latach 2008–2017

oraz członkowie aktualnego Zarządu Akademickiego Towarzystwa Andragogicznego:

- dr hab. Hanna Solarczyk-Szwec – prezes
- prof. dr hab. Elżbieta Dubas
- dr hab. Agnieszka Stopińska-Pająk
- dr hab. Zofia Szarota
- dr hab. Artur Fabiś
- dr hab. Wojciech Horyń
- dr hab. Tomasz Maliszewski

Komitet Organizacyjny Zjazdu tworzyli:

- prof. dr hab. Elżbieta Dubas – przewodnicząca
- dr hab. Arkadiusz Wąsiński, prof. UŁ – zastępca przewodniczącej
- dr Wojciech Świtalski – zastępca przewodniczącej
- dr Anna Gutowska – sekretarz
- dr Marcin Muszyński – sekretarz
- dr Justyna Sztobryn-Bochomulska – sekretarz

Zjazd obradował w The Loom Hotel, przy ul. Ogrodowej 21 w Łodzi. Uroczysta kolacja odbyła się w Hotelu PURO Łódź Centrum, przy ul. Ogrodowej 16 w Łodzi. Oba hotele są umiejscowione w centrum handlowo-kulturalnym Łodzi, w jej zachodnio-północnej części, w pobliżu centrum

handlowo-rozrywkowego Manufaktura. Uczestnicy Zjazdu mieli możliwość krótkiego zapoznania się z historią Łodzi fabrykanckiej w ramach wycieczki – spaceru w okolicach Manufaktury. Poddawane systematycznie renowacji łódzkie pałace i kamienice przywracają secesyjne piękno temu miastu oraz przywołują jego bogatą, wielokulturową tradycję.

W pierwszej części Zjazdu – Powitanie gości i otwarcie Zjazdu – prof. dr hab. Elżbieta Dubas, przewodnicząca Komitetu Organizacyjnego, przywitała wszystkich przybyłych uczestników Zjazdu, zarówno członków ATA, jak i osoby spoza Towarzystwa, dziękując za przyjęcie zaproszenia oraz aktywny udział w Zjeździe. W szczególności powitała Zarząd ATA na czele z prezesem dr hab. Hanną Solarczyk-Szwec, seniorów andragogów, których reprezentował prof. dr hab. Tadeusz Aleksander, zaproszonych gości Zjazdu, reprezentujących środowisko andragogiczne – prof. dr hab. Mieczysława Malewskiego oraz łódzkie środowisko pedagogiczne – prof. dr hab. Danutę Urbaniak-Zajac i prof. dr hab. dr. h.c. multi Bogusława Śliwerskiego. Następnie powitała dziekana Wydziału Nauk o Wychowaniu, w którego strukturze znajduje się Katedra Andragogiki i Gerontologii Społecznej, dr hab. Alinę Wróbel, oraz odczytała list, który skierowała do uczestników Zjazdu prof. dr hab. Agnieszka Cybał-Michalska jako przewodnicząca KNP PAN i dziekan Wydziału Studiów Edukacyjnych UAM w Poznaniu.

Prof. dr hab. Elżbieta Dubas zwróciła uwagę na szczególne okoliczności łączące się ze Zjazdem, które dotyczą jego organizatorów – stanowi je jubileusz (ponad) 40-lecia łódzkiej andragogiki, istniejącej formalnie w strukturach Uniwersytetu Łódzkiego od 1980 r. (najpierw jako Zakład Oświaty Dorosłych, od 2005 r. jako Zakład Andragogiki i Gerontologii Społecznej i od 2019 r. jako Katedra Andragogiki i Gerontologii Społecznej). Wspomniała śp. prof. dr hab. Olę Czerniawską jako twórczynię łódzkiej szkoły andragogicznej, osadzonej na andragogicznych ideach pedagogiki społecznej Heleny Radlińskiej i gerontologicznych podstawach wywiedzionych od Aleksandra Kamińskiego. Kierując Zakładem Andragogiki i Gerontologii Społecznej w latach 1980–2000, prof. dr hab. Olga Czerniawska znacznie poszerzyła pole badawcze andragogiki o wątki wywiedzione z dorobku naukowego badaczy z Europy Zachodniej, Kanady, Stanów Zjednoczonych, z którymi utrzymywała wieloletnie naukowe kontakty. Była członkiem założycielem oraz jest honorowym członkiem ATA, uczestniczką wszystkich dotychczasowych Zjazdów ATA, a także licznych konferencji naukowych środowiska andragogicznego i gerontologicznego.

Jej istotną spuścizną naukową stanowią badania w zakresie gerontologii edukacyjnej (geragogiki) oraz andragogiczne badania biograficzne. Przesłaniem dla uczestników IV Zjazdu może być wciąż ważna dla andragogów myśl Johna Lowe cytowana przez Olę Czerniawską, wskazująca na to, że: „Człowiek dorosły ma prawo do uczenia się, jak i ma prawo nieuczenia się” (1993, s. 12) oraz „edukacja w późnej fazie życia jest przede wszystkim medytacją o samym życiu” (2000, s. 178).

W dalszej części powitania głos zabrała prezes ATA dr hab. Hanna Solarczyk-Szwec jako reprezentantka współorganizatora Zjazdu. Witając uczestników, wskazała na ważniejsze osiągnięcia ATA IX kadencji (2017–2022), świętowane w tym czasie jubileusze członków ATA: prof. Tadeusza Aleksandra, prof. Jerzego Semkowa, prof. Ewy Solarczyk-Ambrozik, wymieniła laureatów nagrody ATA dla autorów wybitnych prac andragogicznych (dr hab. Sylwia Sowińska, prof. UZ, dr hab. Arkadiusz Wąsiński, prof. UŁ, dr Joanna Golonka-Legut, dr hab. Martyna Pryszmont i dr Monika Chmielecka). Na koniec tego wystąpienia minutą ciszy uczczono pamięć zmarłych w ostatnich latach czterech członków założycieli Akademickiego Towarzystwa Andragogicznego: prof. Lucjana Turosa, dr Krystyny Pleskot-Makulskiej, prof. Olgi Czerniawskiej i prof. Józefa Pólturzyckiego.

Następnie o otwarciu Zjazdu została poproszona dziekan WNoW dr hab. Alina Wróbel, która wyraziła uznanie dla przyznania organizacji IV Zjazdu łódzkiej jednostce naukowej – Katedrze Andragogiki i Gerontologii Społecznej, doceniając rozwój naukowy i działalność akademicką jej pracowników, a także złożyła gratulacje prof. dr hab. Elżbiecie Dubas z okazji jubileuszu 20-lecia kierowania tym zespołem.

W Zjeździe uczestniczyło 65 osób, reprezentujących prawie wszystkie ośrodki akademickie w Polsce, w których zatrudnieni są andragodzy (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Szczeciński, Uniwersytet Śląski, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Zielonogórski, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Politechnika Wrocławska, Akademia Marynarki Wojennej im. Bohaterów Westerplatte w Gdyni, Akademia Wojsk Lądowych we Wrocławiu, Akademia Wyższej Szkoły Bankowości w Dąbrowie Górniczej, Wyż-

sza Szkoła Bankowa w Poznaniu, Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna w Gdańsku, Instytut Badań Edukacyjnych, Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli we Wrocławiu, Stowarzyszenie Gerontologów Społecznych).

Sesje plenarne i sekcje tematyczne

Podczas dwóch dni obrad wygłoszono 10 referatów w dwóch sesjach plenarnych. Autorzy referatów plenarnych szeroko odnieśli się do zaproponowanej przez organizatorów problematyki. W ich wystąpieniach można dostrzec refleksję nad złożoną, trudną i nieprzewidywalną rzeczywistością, w jakiej funkcjonuje współczesny człowiek (Agnieszka Stopińska-Pająk: *Edukacja dorosłych w drodze ku zrównoważonemu rozwojowi w kontekście wyzwań antropocenu*, Renata Tomaszewska: *Istota ludzkiej egzystencji a edukacja*). Rzeczywistością, która silnie oddziałuje na praktykę edukacyjną, a także na (uczącego się) człowieka dorosłego (Mieczysław Malewski: *Społeczeństwo wiedzy – nieobecna kategoria andragogiki*, Ewa Solarczyk-Ambrozik: *Cicha rewolucja edukacyjna – zmiany w szkolnictwie wyższym – nowe możliwości uczenia się dorosłych*, Arkadiusz Wąsiński: *Człowiek dorosły wobec fake newsów – przyczynek do dyskusji nad kryzysem uczenia się w czasach społecznej dezinformacji*). Referaty opisywały sytuację i wyzwania dotyczące kształcenia pedagogów w szkole wyższej (Bogusław Śliwerski: *Konieczność zmiany paradygmatu akademickiego kształcenia pedagogów*) oraz sytuację społeczno-zawodową człowieka w zmieniającej się rzeczywistości (Ryszard Gerlach: *Perspektywy rozwoju edukacji dorosłych ze zmianą socjozawodową w tle*). Obraz tej złożoności dopełnia wątek metodologiczny, będący odpowiedzią na niepokoje współczesnych badaczy społecznych (Danuta Urbaniak-Zając: *Od metodologii normatywnej do rekonstrukcyjnej – problemy wątpliwości*), oraz wątek dotyczący trudnej sytuacji w polskim czasopiśmiennictwie andragogicznym, który przecież bezpośrednio dotyczy publikujących andragogów (Artur Fabiś: *Znaczenie czasopism w zrównoważonym rozwoju andragogiki*). To wszystko nie wygasza refleksji obecnej w polskiej andragogice od lat 80. XX w. (Krzysztof Pierścieniak: *Andragogika na rozdrożu. Refleksje nad raison d'être dyscypliny*), ale ujawnia obecny od kilku dziesięcioleci namysł andragogów nad tożsamością andragogiki, tym bardziej potrzebny w czasach, które się ciągle i nieprzewidywalnie zmieniają.

W 11 sekcjach tematycznych wygłoszono 43 komunikaty z badań. Sekcje tematyczne Zjazdu dobrze oddają charakter szerokiego pola badaw-

czego współczesnej polskiej andragogiki. W programie Zjazdu określono je jako „konteksty” edukacji dorosłych. Warto je tu przywołać, by bliżej je opisać i lepiej zachować w archiwach pamięci: Kontekst edukacji formalnej; Kontekst szkolnictwa wyższego; Kontekst studiowania; Kontekst nabywania kompetencji; Kontekst pracy zawodowej i kariery; Kontekst różnorodnej aktywności edukacyjnej; Kontekst badań biograficznych; Kontekst gerontologiczny; Kontekst uczenia się w relacjach międzyludzkich; Kontekst pomocy i wsparcia; Kontekst uczenia się w sytuacji niepewności i zmiany.

Obrady moderowało łącznie 26 osób, w tym 14 młodszych pracowników naukowych. Wystąpienia uczestników wzbudzały liczne dyskusje, które toczyły się także w kuluarach.

Zamknięcie Zjazdu

Prof. dr hab. Elżbieta Dubas, przewodnicząca Komitetu Naukowo-Organizacyjnego, w słowie zamykającym Zjazd uwypukliła kilka głównych refleksji, jakie zrodziły się po wysłuchaniu obrad zjazdowych. Zaliczyła do nich: bardzo dobre „czytanie” współczesności przez polskich andragogów; ujawnione w wystąpieniach referatowych i komunikatach z badań istotne problemy, z jakimi już mierzy się współczesny człowiek, a także te, które mogą go dotyczyć w bliskiej i dalszej przyszłości. Należą do nich m.in.: wszechobecny udział w ludzkim życiu i codzienności wysokich technologii informatycznych, cyfryzacja życia, nasilająca się obecność sztucznej inteligencji, cyborgizacja człowieka i in. Mają one już swe następstwa w edukacji osób dorosłych, w tym edukacji zawodowej, i funkcjonowaniu człowieka dorosłego w pracy, ale także w czasie wolnym i innych obszarach życia.

Kolejna kwestia to bardzo szerokie pole badawcze współczesnej andragogiki, które zdecydowanie wykroczyło poza edukację formalną i pozaformalną. Edukacja przez życie stała się faktem, szeroko „rozlewając się” w codzienności. Wreszcie, nieprzewidywalna i trudna sytuacja egzystencjalna współczesnego człowieka, którą nasiliły jeszcze bardziej pandemia koronawirusa (2020–2022) i wojna na Ukrainie (od 24 lutego 2022 r.). Znacząco wzrosło tym samym prawdopodobieństwo innych trudnych doświadczeń, które mogą zagrozić istnieniu człowieka i świata, jaki znamy. W tym kontekście nadal aktualne są więc pytania: Jaka edukacja dorosłych? Dla jakiego człowieka? Dla jakiego świata? Jaki świat my, andragodzy, chcemy kreować? Czy i co chcemy zachować ze świata, jaki znamy?

Czy i co uznamy za wartości, do których warto edukować innych w sytuacji permanentnych zmian i nieprzewidywalnej przyszłości? To pytania, które wciąż będą zajmować andragogów teoretyków, badaczy i praktyków.

Przewodnicząca Komitetu Naukowo-Organizacyjnego prof. dr hab. Elżbieta Dubas podziękowała wszystkim uczestnikom Zjazdu za przybycie, aktywne zaangażowanie i stworzenie atmosfery koleżeńskiej wymiany myśli. Wskazała na niecodzienne wartości, jakie prezentuje polskie środowisko andragogiczne: przyjazne relacje i szacunek dla poglądów innych niż własne. Środowisko to niewątpliwie wypełnia testament Aleksandra Kamińskiego, zawarty w słowach: „Umieć się pięknie różnić”^{*}. Warto pielęgnować taką postawę w relacjach naukowych.

Elżbieta Dubas szczególnie podziękowała także organizatorom Zjazdu – członkom Komitetu Organizacyjnego, Koleżankom i Kolegom z Katedry Andragogiki i Gerontologii Społecznej UŁ: dr. Wojciechowi Świtalskiemu (za szczególne zaangażowanie i kierowanie całością prac), dr. Justynie Sztobryn-Bochomuskiej, dr. Annie Gutowskiej, dr. Marcinowi Muszyńskiemu oraz dr. hab. Arkadiuszowi Wąsińskiemu (również za włączenie się w kierowanie obradami Zjazdu), którzy z wielkim zaangażowaniem, poświęcając swój czas i wykorzystując liczne kompetencje organizacyjne, w tym dbałość o zaspokojenie potrzeb uczestników, stworzyli organizacyjne możliwości realizacji obrad zjazdowych. Jest to tym bardziej warte podkreślenia, że przygotowania do Zjazdu zostały podjęte już rok wcześniej, lecz nie doszedł on do skutku z powodu pandemicznych obostrzeń.

Na zakończenie dr hab. Hanna Solarczyk-Szwec w imieniu Akademickiego Towarzystwa Andragogicznego podziękowała uczestnikom za aktywny udział w Zjeździe oraz skierowała słowa wdzięczności i podziękowania do głównego organizatora Zjazdu – zespołu Katedry Andragogiki i Gerontologii Społecznej UŁ na czele z przewodniczącą Komitetu Organizacyjnego Zjazdu, prof. Elżbietą Dubas – za to, że IV Ogólnopolski Zjazd Andragogiczny „Edukacja dorosłych – w stronę zrównoważonego rozwoju” doszedł do skutku oraz przebiegał w warunkach i atmosferze sprzyjających andragogicznej debacie. W ostatnich słowach prezes ATA zaprosiła na V Zjazd Andragogiczny, który odbędzie się w 2025 r.

IV Ogólnopolski Zjazd Andragogiczny stał się więc przeszłością, do której jednak zapewne będziemy jeszcze wiele razy powracać w refleksjach

^{*} Myśl Aleksandra Kamińskiego poszerzająca w Łodzi europejskie motto roku ludzi starszych i solidarności międzypokoleniowej w: Czerniawska 1993, s. 10.

i badaniach naukowych. Pamięć o nim będą także przechowywały publikacje w andragogicznych czasopismach: „Edukacja Dorosłych”, „Rocznik Andragogiczny”, „Dyskursy Młodych Andragogów”.

Kończąc, warto jeszcze raz przywołać refleksję Olgi Czerniawskiej (1993, s. 11), jakże niezwykle dziś ważną. Niech skłoni nas ona do zadumy i działania:

Historii nie można wymazać ani przewidzieć. Dopiero, gdy się stanie, wiemy, co ona przyniosła. Zasada „pięknego różnienia się” wymaga od każdego życzliwości wobec innych, ale także wobec siebie. Wymaga pozytywnego spostrzegania siebie jako „szarej siły”, która może zrobić wiele dla świata i dla siebie samego [...]. Pamiętajmy, że nic człowiekowi nie jest dane, ale wszystko jest zadane i w dużym stopniu zależy od nas samych.

Bibliografia

- Czerniawska O. (1993), *Problemy tożsamości ludzi starszych w sytuacji przemian wobec tzw. „naszych czasów”*, „Zeszyty Problemowe Polskiego Towarzystwa Gerontologicznego”, nr 2/94, t. 2.
- Czerniawska O. (1993), *Rozważania nad projektami uczenia się dorosłych*, [w:] A. Trzuskowski (red.), *Edukacja dorosłych w sytuacji przemian na tle porównawczym*, Uniwersytet Łódzki, Universität Hannover, DVV, Łódź.
- Czerniawska O. (2000), *Drogi i bezdroża andragogiki i gerontologii*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź.
- Solarczyk-Szwec H. (2011), *Uczyć się przez całe życie: stary paradygmat w nowej szacie*, „Studia z Teorii Wychowania”, nr 2(3).
- Szarota Z. (2019), *Priorytety i funkcje społeczne edukacji w dorosłości – perspektywa Celów Zrównoważonego Rozwoju UNESCO 2020*, „e-mentor”, nr 1.
- UNESCO, *Cele Zrównoważonego Rozwoju 2030*, <https://unstats.un.org/sdgs/report/2021/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2021.pdf>, s. 34–35 [dostęp: 18.07.2022].